

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.091>

SOG‘INCH KONSEPTNING KONSEPTUAL METAFORALAR ORQALI MODELLASHTIRILISHI

Ahmadjonova Maftuna Oxunjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchi

sulaymonovamaftun@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-7765-3287>

Annotatsiya. Mazkur maqolada sog‘inch konseptining konseptual metaforalar orqali modellashtirilishi o‘zbek va ingliz tillari materiallari asosida lingvokognitiv jihatdan tadqiq etiladi. Tahlil natijasida sog‘inch konseptining og‘riq, bo‘shliq, olov, yuk, yo‘l va masofa, kuch hamda vaqt kabi konseptual sohalar asosida metaforik modellashtirilishi aniqlandi. Qiyosiy-konseptual va semantik tahlil natijasida sog‘inch metaforalarining universal hamda milliy-madaniy xususiyatlari ochib berilib, konseptning umumlashtirilgan metaforik modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: sog‘inch konsepti, konseptual metafora, metaforik model, lingvokognitiv tahlil, manba soha, maqsad soha, konseptuallashtirish, o‘zbek tili, ingliz tili.

Аннотация. В статье исследуется лингвокогнитивное моделирование концепта «тоска / сильное чувство отсутствия и стремления к кому-либо или чему-либо» посредством концептуальных метафор на материале узбекского и английского языков. В результате анализа установлено, что концепт тоски метафорически моделируется на основе таких концептуальных сфер, как боль, пустота, огонь, бремя, путь и расстояние, сила и время. На основе сравнительно-концептуального и семантического анализа раскрываются универсальные и национально-культурные особенности метафорического представления тоски и предлагается обобщённая метафорическая модель концепта.

Ключевые слова: концепт тоски, концептуальная метафора, метафорическая модель, лингвокогнитивный анализ, сфера-источник, сфера-мишень, концептуализация, узбекский язык, английский язык.

Abstract. This article examines the linguocognitive modeling of the concept of longing through conceptual metaphors based on Uzbek and English language material. The analysis revealed that the concept of longing is metaphorically modeled through such conceptual domains as pain, emptiness, fire, burden, journey and distance, force, and time. Comparative conceptual and semantic analyses reveal both universal and culture-specific features of longing metaphors and provide a generalized metaphorical model of the concept.

Keywords: concept of longing, conceptual metaphor, metaphorical model, linguocognitive analysis, source domain, target domain, conceptualization, Uzbek language, English language.

KIRISH

Sog‘inch insonning *shaxs, makon, vaqt, ona yurt, bolalik, o‘tmish yoki muayyan qadriyat* bilan bog‘liq emotsional-kognitiv munosabatini ifodalovchi murakkab konseptlardan biridir. U faqat ayriliq natijasida yuzaga keladigan hissiy holatni emas, balki xotira, masofa, yo‘qotish, yaqinlik, qaytish istagi va ruhiy ehtiyoj kabi o‘zaro bog‘liq ma’no komponentlarini ham qamrab oladi. Shu sababli “sog‘inch” konsepti insonning emotsional tajribasi bilan bir qatorda uning olamni idrok etishi, xotirada saqlashi va lisoniy vositalar orqali konseptuallashtirish mexanizmlarini aks ettiruvchi ko‘p qatlamli mental tuzilma sifatida namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Sog‘inch” konseptini lingvokognitiv jihatdan o‘rganishda konseptual metafora nazariyasi muhim metodologik asos hisoblanadi. Lakoff va Johnson (2003) metaforani faqat badiiy tasvir vositasi emas, balki mavhum tushunchalarni konkret tajriba orqali anglashga imkon beruvchi kognitiv mexanizm sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, inson murakkab emotsional holatlarni jismoniy, fazoviy va harakatga oid tajriba sohalari yordamida konseptuallashtiradi.

Ingliz tilidagi *longing, homesickness, nostalgia* birliklari semantik jihatdan o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, ular to‘liq ekvivalent emas. *Longing* kengroq kuchli va davomli istakni, *homesickness* uy yoki vatandan uzoqlik bilan bog‘liq sog‘inishni, *nostalgia* esa ko‘proq o‘tmishga qaratilgan emotsional munosabatni ifodalaydi. O‘zbek tilidagi *sog‘inch* esa kontekstga qarab ushbu ma’no qatlamlarining bir nechtasini birlashtira oladi. Shu sababli qiyoslashda so‘zlarning formal ekvivalentligidan ko‘ra ular ifodalayotgan konseptual belgilar asosiy mezon sifatida olinishi lozim. Mavjud tadqiqotlarda emotsiyalar metaforasi keng yoritilgan bo‘lsa-da, o‘zbek va ingliz **she’riy diskursida “sog‘inch” konseptining manba soha–maqsad soha munosabatlari asosidagi yaxlit metaforik modeli** yetarli darajada qiyosiy o‘rganilmagan. Mazkur tadqiqot ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga, sog‘inchni verbalizatsiya qiluvchi alohida obrazlardan ularni yuzaga keltiruvchi konseptual modellarni aniqlashga qaratilgan.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot qiyosiy-lingvokognitiv yondashuv asosida olib borildi. Empirik material sifatida **o‘zbek va ingliz tillaridagi she’riy matnlar** tanlandi. Tanlanmaga sog‘inch, ayriliq, uy yoki Vatan sog‘inchi, yo‘qotilgan yaqin inson hamda o‘tmishga intilish semantikasini ifodalovchi she’riy kontekstlar kiritildi. Janr jihatidan bir xillikni ta’minlash maqsadida nasriy va publitsistik materiallar tahlil korpusiga kiritilmadi.

O‘zbek tilidagi materiallarni aniqlashda *sog‘inch, sog‘inmoq, qo‘msamoq, hijron, firoq* kabi birliklar, ingliz tilida esa *longing, long for, yearn, homesick, homesickness* singari leksik markerlar tayanch birliklar sifatida olindi. Biroq birlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan metafora deb baholanmadi; uning kontekstual ma’nosi asosiy lug‘aviy ma’nosi bilan qiyoslandi.

Metaforik birliklarni identifikatsiya qilishda MIPVU metodining asosiy tamoyillaridan foydalanildi (Steen et al., 2010). Tahlil uch bosqichda amalga oshirildi:

- 1) sog‘inch semantikasini ifodalovchi she‘riy kontekstlar ajratildi;
- 2) metaforik qo‘llangan birliklarning manba sohasi belgilandi;
- 3) manba sohadan SOG‘INCH maqsad sohasiga ko‘chirilayotgan dominant semantik belgi aniqlandi. Bir xil proyeksiyaga ega birliklar umumlashtirilib, konseptual modellar shakllantirildi.

Tahlilning ishchi modeli quyidagicha belgilandi:

Manba soha → dominant belgi → sog‘inch konsepti

Mazkur tartib she‘riy metaforalarni faqat stilistik hodisa sifatida emas, SOG‘INCH konseptining ichki kognitiv tuzilishini namoyon qiluvchi birliklar sifatida tavsiflash imkonini berdi.

NATIJALAR

Qiyosiy tahlil SOG‘INCH konseptining o‘zbek va ingliz she‘riy diskursida yettita asosiy manba soha orqali modellashtirilishini ko‘rsatdi.

Konseptual model	Dominant belgi	SOG‘INCH konseptidagi mazmun
Sog‘inch – og‘riq	Og‘rish	Ruhiy iztirob
Sog‘inch – bo‘shliq	Yetishmaslik	Sog‘inish obyektining yo‘qligi
Sog‘inch – olov	Yonish	Hissiyot intensivligi
Sog‘inch – yuk	Og‘irlik	Ruhiy bosim
Sog‘inch – yo‘l/masofa	Uzoqlik	Ayriliq
Sog‘inch – kuch	Tortish, undash	Obyektga emotsional intilish
Sog‘inch – vaqt	Ortda qolish	O‘tmishga retrospektiv yo‘nalish

She‘riy materiallar ushbu modellar sog‘inchning turli qirralarini konseptuallashtirishini ko‘rsatadi. **Sog‘inch – og‘riq** modelida ruhiy iztirob somatik tajriba orqali anglanadi. Robert W. Servicening “*The Home-Coming*” she‘ridagi “*My longing and my ache are past*” misrasida *longing* va *achening* bir kontekstda kelishi sog‘inishni og‘riq bilan bog‘laydi (Service, 1919). O‘zbek she‘riy diskursidagi *sog‘inch qiynamoq, hijron dardi, yurakni ezgan sog‘inch* kabi konstruksiyalar ham **jismoniy og‘riq - ruhiy iztirob** proyeksiyasiga asoslanadi.

Sog‘inch – bo‘shliq modeli yo‘qlikni ichki yetishmaslik sifatida obyektivlashtiradi. Nosheen Irfanning “*Longing*” she‘ridagi “*fill my empty existence with meaning*” ifodasida *empty* leksemasi yaqin insonning mavjud emasligini bo‘shliq obrazi orqali ifodalaydi (Irfan, 2016). O‘zbek she‘riyatidagi *bo‘sh qolgan ko‘ngil, huvillagan qalb* tipidagi ifodalar bilan birgalikda bu holat **yo‘qlik - emotsional bo‘shliq** munosabatini yuzaga chiqaradi.

Sog‘inch – olov modelida hissiyot intensivligi yonish obrazi orqali konkretlashadi. Mary Elizabeth Blakening “*Longing*” she‘ridagi “*Burning with a high desire*” ifodasi kuchli intilishni olov bilan bog‘laydi (Blake, 1908). O‘zbek she‘riyatidagi *sog‘inch o‘ti, hijron o‘ti, sog‘inchda yonmoq* kabi birliklar ham **yonish - hissiy intensivlik** proyeksiyasini namoyon qiladi.

Qolgan modellar sog‘inchning boshqa kognitiv parametrlarini to‘ldiradi: *sog‘inch yuki, hijron og‘irligi* kabi birliklarda **yuk** davomli ruhiy bosimni; *olis manzil, uzoq yo‘l, ona yurtga talpinish* obrazlarida **yo‘l/masofa** ayriliqni; *ko‘ngil tortmoq, sog‘inch yetaklamoq* konstruksiyalarida **kuch** obyektga yo‘nalgan emotsional undovni ifodalaydi. **Vaqt** modelida esa

bolalikni sog‘inmoq, o‘tgan kunlarni qo‘msamoq kabi ifodalar orqali vaqt jihatidan ortda qolgan davr sog‘inish obyektiga aylanadi.

Demak, aniqlangan modellar bir xil semantik mazmunning variantlari emas. Ular SOG‘INCH konseptining **iztirob, yo‘qlik, intensivlik, ruhiy bosim, ajralish, intilish** komponentlarini o‘zaro to‘ldiruvchi konseptual tizim sifatida strukturaviylashtiradi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari SOG‘INCH konseptining metaforik modellashtirilishi insonning jismoniy, fazoviy va temporal tajribasi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatdi. Bu holat Lakoff va Johnsonning mavhum tushunchalar konkretroq tajriba sohalari orqali anglanishi haqidagi konseptual metafora nazariyasiga mos keladi (Lakoff & Johnson, 2003). Sog‘inchning og‘riq, bo‘shliq, olov, og‘irlik, masofa, kuch va vaqt bilan bog‘lanishi metaforaning faqat badiiy tasvir vositasi emas, balki emotsional tajribani konseptuallashtiruvchi kognitiv mexanizm ekanini tasdiqlaydi.\

Natijalar Kövecsesning emotsional konseptlar tana tajribasi va madaniy modellar o‘zaro ta’sirida shakllanishi haqidagi qarashlari bilan hamohangdir (Kövecses, 2000, 2010). O‘zbek va ingliz she’riy diskursida ayrim o‘xshash metaforik proyeksiyalarning mavjudligi sog‘inchni anglashda umumiy tajribaviy asoslar mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq bu umumiylik konseptning ikki tilda aynan bir xil verbalizatsiya qilinishini anglatmaydi. O‘zbek she’riyatida *ko‘ngil, yurak, hijron, firoq, ona yurt* singari madaniy-emotsional birliklar faol bo‘lsa, ingliz she’riy diskursida *longing, ache, emptiness, home, distance* kabi birliklar konseptning o‘ziga xos leksik konfiguratsiyasini hosil qiladi. Demak, SOG‘INCH konseptining kognitiv asoslarida mushtaraklik, lisoniy voqelanishida esa lingvomadaniy xoslanish kuzatiladi.

Tahlil sog‘inchning ichki strukturasi **yo‘qlik – kechinma – intilish** munosabati muhim o‘rin tutishini ham ko‘rsatdi. Sog‘inish obyektining mavjud emasligi yoki undan ajralish emotsional reaksiyani yuzaga keltiradi, ushbu kechinma esa subyektning yo‘qotilgan, uzoqlashgan yoki vaqt jihatidan ortda qolgan obyektga mental-emotsional yo‘nalishini shakllantiradi. Shu jihatdan sog‘inch passiv hissiy holat emas, balki qadrlangan obyekt bilan uzilgan aloqani xotira, tasavvur yoki intilish orqali tiklashga yo‘naltirilgan kognitiv-emotsional jarayon sifatida talqin qilinishi mumkin.

XULOSA

O‘zbek va ingliz she’riy diskursining qiyosiy-lingvokognitiv tahlili “sog‘inch” konseptining insonning somatik, fazoviy, dinamik va temporal tajribalariga tayanuvchi metaforik modellar orqali strukturaviylashtirilishini ko‘rsatdi. Aniqlangan modellar sog‘inchning iztirob, yo‘qlik, intensivlik, ruhiy bosim, ajralish, intilish va retrospektivlik kabi o‘zaro bog‘liq mazmuniy belgilarini yuzaga chiqaradi. Ikki tilda sog‘inchni konseptuallashtirishning umumiy kognitiv asoslari mavjud bo‘lsa-da, ularning verbal ifodalanishida lingvomadaniy xususiyatlar namoyon bo‘ladi. Bu esa SOG‘INCH konseptini universal tajribaviy asos va milliy-madaniy mazmun o‘zaro birlashadigan ko‘p qatlamli mental tuzilma sifatida baholash imkonini beradi.

Shunday qilib, konseptual metafora sog‘inchni shunchaki obrazli ifodalash vositasi emas, balki uning mazmuniy komponentlarini tashkil etuvchi kognitiv mexanizm sifatida namoyon

bo‘ladi. Kelgusida mazkur konseptni kattaroq she’riy korpus, boshqa diskurs turlari va miqdoriy metodlar asosida o‘rganish uning metaforik modellaridagi universal hamda lingvomadaniy xususiyatlarni yanada aniq belgilash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
2. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 223 p.
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. – New York: Oxford University Press, 2010. – 375 p.
4. Steen G. J., Dorst A. G., Herrmann J. B., Kaal A. A., Krennmayr T., Pasma T. *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010. – 238 p.
5. Service R. W. *Collected Poems of Robert Service*. – New York: Dodd, Mead & Company, 1954. – 735 p.
6. Irfan N. Longing // *PoemHunter*. – 2016. – 18 April.
7. Blake M. E. Longing // *Poems*. – (Elektron manba): Wikisource.